

Større anmeldelser

Danmark-Norge 1380-1814

Af Poul Enemark, Knud J.V. Jespersen,
E. Ladewig Petersen og Dan Charly Christensen

Danmark-Norge 1380-1814, bind 1: Esben Albrechtsen: *Fællesskabet bliver til 1380-1536*; bind 2: Øystein Rian: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*; bind 3: Ståle Dyrvik: *Truede tvillingriker 1648-1720*; bind 4: Ole Feldbæk: *Nærhed og adskillelse 1720-1814*. (Universitetsforlaget, Oslo og Akademisk Forlag, København, 1997-98). 1.768 s., 1.696 kr.

Esben Albrechtsen: Fællesskabet bliver til 1380-1536

Det må hilses velkommen, at man omsider realiserer ideen om at skrive Danmark-Norges historie i fællestiden, en tanke, der først blev fremsat af Knut Mykland i et foredrag i Det kgl. Danske Videnskabers Selskab i København i november 1985. Dobbeltmonarkiet med dets indbyrdes relationer har aldrig fået en helt tilfredstillende skildring i de generelle Danmarks- og Norgeshistorier, hvor mange problemstillinger er blevet uheldigt beskåret ved at blive betragtet i nationalhistorisk og ikke i unionshistorisk synsvinkel.¹

Bind 1 er en ganske vellykket begyndelse, der på rimelig vis afvejer skildringen af de to rigers udvikling og forudsætningerne for et unionsfællesskab. Hovedvægten er lagt på den politiske historie, hvor pendulet svinger mellem dominerende kongemagt og aristokratisk medindflydelse med udgangspunkt i Lönnroths magtideologi om spændingen mellem et *regimen regale*, baseret

på det uindskrænkede arvelige kongedømme, og et *regimen politicum*, hvor kongen efter valget blot forvaltede regeringsmagten delegeret til ham fra folket og under ansvar for det enkelte riges love.

Men store afsnit af bogen beskæftiger sig også med andre dele af rigernes udvikling: pest- og befolkningsforhold, godsfordeling og lensvæsen, handel og hanseprivilegier, samfunds- og retsvæsen, koncilier, pave og kirkepolitik. Konkrete generelle spørgsmål rejses: Var dansk-norsk union uundgåelig? Var hanseatisk handel til skade for Norge? En række generelle henvisninger gør rede for, hvilke opfattelser de enkelte afsnit hovedsageligt bygger synspunkterne på. En række dokumenter, fortrinsvis håndfæstninger, recesser, love og traktater er direkte analyseret i teksten. Alt sammen vidnesbyrd om forfatterens omhyggelige bestræbelser på at bygge fremstillingen af rigernes udvikling på den foreliggende specialforsknings resultater og en nøje kildeanalyse af aktuelle hoveddokumenter. Sideløbende redegøres for hertugdømmet Slesvigs og grevskabet Holstens forhold til dobbeltmonarkiet, og her er forfatteren virkelig på hjemmebane.

Enkelte svipsere kan fanges i mange, ellers gode økonomiske oversigter. Husum var ikke et betydningsfuldt okse-drivertoldsted i 1490'erne (s. 254), og kvægmarkeder ved Elben kendes næppe før 1500 (s. 153); men for helheden er

disse korrektiver underordnet. I en i øvrigt tankevækkende rekonstruktion af indtægtsfordelingen under kong Hans skriver forfatteren, at »den samlede oksetold formentlig var lige så indbringende som Øresundstolden« (s. 256). Denne formodning kan efterkontrolleres. C.F. Allen har beregnet indkomsten af det ældst bevarede Øresundsregnskab fra 1497 til ca. 2.500 rhinske gylden. Til sammenligning passerede i 1498 18.700 okser Gottorp toldsted. Med en toldtarif på 2 skilling lybsk andrager de i told 1.500-1.600 rhinske gylden. Allen har for 1503 beregnet Øresundtolden til ca. 3.700 rhinske gylden. I 1501 gik 28.300 okser forbi Gottorp toldsted svarende til en oksetold på 2.300-2.400 rhinske gylden.² Begge år ligger Gottorptallene betragteligt under Allens beregnede indkomster af Øresundstolden. Men Øresundstoldregnskaberne fra 1497 og 1503 har vist sig at være ukomplette, så Allens beregnede tal bliver for lave. Indkomsten for 1497 skal hæves fra Allens 2.500 til ca. 4.700 rhinske gylden og for 1503 fra Allens 3.700 til ca. 6.000 rhinske gylden.³ Med al respekt for oksetolden i årene omkring 1500 tålte den altså på ingen måde sammenligning med Øresundstolden.

Det er mildest talt ikke nogen let periode, Esben Albrechtsen har fået til opgave at skildre. I lange tidsrum er der tale om en trestatsunion, hvor relationerne til Sverige i alt fald var mindst lige så væsentlige som relationerne mellem Danmark og Norge. Og selv om man i sidste del af perioden vil begrænse trestatsunionen til årene 1457-63, 1497-1501 og 1520-23 med klart anerkendt fælles kongestyre, så dækker denne begrænsning i alt fald slet ikke kongemagtens opfattelse, og den lancerede politik i de mellemliggende år bliver derfor kun forståelig ved vidtgående inddragelse af svenskprægede synsvinkler og svenskrelaterede problemstillinger. Lad

det være sagt med det samme: Forfatteren har virkelig haft blik for disse vanskeligheder og har tydeligvis bestræbt sig for at løse dem uden dermed at tabe sin overordnede dansk-norske helhedsbetragtning af syne.

Enkelte steder svigter overblikket lidt netop i forholdet til Sverige. I 1434/35 omtales blandt Erik af Pommerns modstandere i Sverige »folkeføreren Engelbrekt og en radikal rigsrådsgruppe under marsken Karl Knutsson« (s. 177). Indtil julimødet i Kalmar 1438 holdt Karl Knutsson dog fast ved Eriks tronret, men på regentbetingelserne fra Kalmarmødet 1436. Først da Erik udeblev fra mødet, fulgte Karls brud med kongen, og i oktober 1438 lod han sig vælge til svensk rigsforsender.⁴ Det er forkert, når Erik Akselsen Thott kaldes rigshofmester under Karls første svenske kongedømme (s. 216). Denne post beklædtes af Karls svigersøn Erik Eriksson Gyllenstierna.⁵ Det er også misvisende, når der tales om »Erik Akselsens fratagelse af sine finske len« (s. 263). Først efter, at Erik Akselsen ved sin død marts 1481 havde overdraget sine finske len til brødrene Iver og Laurens, opstod der konflikt om disse len.⁶

Det kan også give anledning til misforståelse, når der står, at »unionsvenlige, svenske rigsråder brugte den dansk-russiske traktat til at lægge pres på Sten Sture for at få genoptaget forhandlingerne om Sveriges tiltrædelse af unionen« (s. 264). Traktaten var hemmeligholdt. Man vidste i Sverige strengt taget slet ikke, om der var indgået nogen traktat. Man havde opdaget, at der åbenbart fandt dansk-russiske forhandlinger sted.⁷ Disse mindre træffende formuleringer må dog nok betegnes som knap så betydningsfulde støberande i forsøget på at afrunde forholdet til Sverige.

Større betydning har det, hvor centrale unionsspørgsmål fortolkes. Det om diskutererede unionsbrev fra Kalmarmø-

det 1397 ser forfatteren med Aksel E. Christensen ikke som vidnesbyrd om, hvad man enedes om, men blot, hvad der blev forhandlet om på mødet. Men da man netop ikke blev enige, er brevet blot opbevaret uden nogen form for retsgyldighed (s. 103). Dette synspunkt kan vist diskuteres. Hvorfor lod Erik af Pommern i 1425 tage bevidnet afskrift af brevet, hvis bestemmelserne ingen retsgyldighed havde?⁸ En rettelse i brevet stiller udfærdigelse af seks beseglede pergamentsbreve i udsigt, hvilket så vidt vides aldrig er sket.⁹ Hvis mødet mundede ud i dette løfte, som blot aldrig blev indfriet af Margrete, bliver det unægtelig mere forståeligt, at aristokratiet i 1436 formåede at puste nyt liv i det gamle unionsbrev.¹⁰

Forfatteren søger arnestedet for oprøret mod Erik af Pommern i jyske stormandskredse ligesom senere oprøret mod Christian II (s. 168, 303). Men her er han næppe på helt sikker grund. Gyldenstierneslægten havde godsinteresser i Livland, som man ville knytte til Eriks Baltikumpolitik, i april 1437 var Erik Nielsen hos Erik på Gotland, og så sent som foråret 1438 hørte han sikkert til Eriks trofaste støtter.¹¹ Brevet til Kristoffer af Bayern af 27. oktober 1438, det første sikre tegn til brud med Erik, afgik fra et rigsrådsmøde i Korsør og var ikke af ensidig jysk observans. Forrest blandt udstederne figurerer ærkebiskop Hans Laxmand og fem af rigets seks bisper.¹² Kristoffer, hvis fader hørte til Baselkonciliets faste støtter, var utvivlsomt en kærkommen tronprætendent for den koncilieorienterede danske og svenske kirke.¹³ Bag Korsørbrevet og det danske opsigelsesbrev til Erik juli 1439 stod formentlig en alliance ledet af Hans Laxmand, kirken, Oluf Akselsen Thott og en fløj af den skånske adel med kontakt til svenske kirke- og adelskredse. I efteråret 1438 må de have taget kontakt til Erik Nielsen Gyldenstjerne og den

jyske stormandskreds. Alliancen befæstedes med to ægteskaber mellem Hans Laxmands niecer og Erik Nielsens søn Anders Eriksen Gyldenstjerne og Oluf Akselsens yngre halvbroder Iver Akselsen Thott.¹⁴ Det blev netop Hans Laxmand, Erik Nielsen og Oluf Akselsen, der fik en fremtrædende position i Kristoffers tidlige danske regering.

Svagest i bogen står nok fremstillingen af begivenhederne efter Kristoffers død 1448. At det endte med et svensk og et dansk kongevalg, ved jo alle; men forfatteren opgiver tilsyneladende at tage stilling til, om den oprindelige plan sigtede mod unionsvalg eller mod et rent dansk kongevalg uden hensyn til de øvrige riger. »Unionstanken var ikke skinlagt, men begivenhedsforløbet ... i Norden er dunkelt belagt og årsagssammenhænge uoverskuelige« (s. 201). Hvis lanceringen af Christians kandidatur lettedes ved udsigten til et ægteskab med Kristoffers enke, hvilket ville spare regeringen for en affindelsessum på 45.000 rhinske gylden (s. 202), så opererer forfatteren jo alligevel selv indirekte med en unionsløsning, for den danske del af morgengaveforpligtelsen androg kun 15.000 rhinske gylden. Selv forfatterens meget forsigtige og lidt uklare fremstilling kan altså kun forklare kildeudsagnene i lyset af en oprindelig plan om en unionsløsning af tronfølgen. Det danske rigsråds ihærdige bestræbelser for at holde liv i unionstanken i årene fra 1448-57 må vel også styrke denne opfattelse.

Når forfatteren i omtalen af Halmstad- og Bergenunionsakterne i 1450 konkluderer, at »trestatsunionens bedste dage var forbi«, er han vel lige lovlig tidligt ude. Da Christian i 1457 tiltrådte sin svenske regering, var der bestemt intet, der tydede på, at trestatsunionens bedste dage var forbi. Tværtimod stod kongemagten med tronfølgervalget i Skara 1458 nok stærkere, end forfatte-

ren lader komme til orde (s. 215). Selv om den norske kirkes tilslutning måtte købes ved indrømmelser (s. 240) og ved Hartvig Krummediges politiske fald (s. 238). Begivenhederne er alle omtalt, men den unionspolitiske sammenhæng går desværre i nogen grad tabt. At tronfølgervalget i Skara »ikke kom til at betyde, at rigsrådet efter Christians død afstod fra at stille betingelser for tronfølgen« (s. 215), hænger jo sammen med kongemagtens position i 1481-83, ikke med dens position i 1458. Først efter fængslingen af ærkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstierna i 1463 og bruddet med Akselsønnerne i 1467 blev der for alvor sat spørgsmålstegn ved en trestatsunion under Christian.

Det fremgår af Kalmarunionsdokumentet 1476, som først blev fremdraget i 1955 af Gottfrid Carlsson, og som satte stramme grænser for kongelige overgreb og magtbeføjelser som betingelse for at genantage Christian i en trestatsunion.¹⁵ Desværre figurerer Carlssons lille bog om Kalmarreces 1483 og baggrunden for dette dokument ikke i bogens litteraturliste. Også kildesamlingerne *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis*, *Diplomatarium Christierni Primi* og *Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans's Tid* søger man forgæves efter, hvilket unægtelig forekommer besynderligt, når man bemærker, hvad der ellers er blevet plads til af kildesamlinger.

Carlssons lille bog savnes s. 248, hvor unionsaftalen 1476 omtales – øjensynligt på anden hånd – siden der står, at Christian tilbød »en svensk håndfæstning som indebar fælles kongevalg efter hans død». Det gjorde Christian bestemt ikke. Kravet stod ganske vist i Kalmar-dokumentet, men i Christians Ronnebyforsikring af 30. august 1476 var bestemmelsen ændret til, at valg af tronfølger skulle finde sted efter Christians regeringstiltrædelse i Sverige, altså mens

han selv var i live og kunne indvirke på valget.¹⁶ Forskellen mellem Kalmar-dokumentets krav og, hvad Christian ville gå med til i Ronnebyforsikringen, kommer slet ikke frem i bogen. Oprørsparagraffen, der først omtales i forbindelse med Hans' håndfæstning februar 1483 (s. 250), har sin rod i Kalmar-dokumentet august 1476, men afvises blankt af Christian i Ronnebyforsikringen, der tværtimod kræver undersåtternes bistand i tilfælde af oprør. Unionsudkastet fra de dansk-svenske Kalmarforhandlinger august 1482, der fik så afgørende betydning for udformningen af Hans' håndfæstning, er trykt i Carlssons bog, grundlaget var Kalmarudkastet august 1476.¹⁷

Emnet er jo ikke uden betydning for vurderingen af bogens hovedtema, magtkampen mellem konge og aristokrati, og selv om de snærende bånd på kongemagten i Hans' håndfæstning naturligvis er udtryk for aristokratisk engagement, der altså var grundlagt i Kalmar-kravene fra 1476, så afspejler bestemmelserne jo ikke just nogen svag kongemagt, snarere et forsøg på at opbygge en barriere mod en truende kongemagt og dens mulige retsløse overgreb. Oprørsparagraffen ville netop blive aktuel i tilfælde af kongelige overgreb på personers frihed, liv eller gods uden forudgående dom. Den kunne ikke bruges til at »fastholde kongen på hans løfter«, som forfatteren mener (s. 250).

Forfatteren finder landsforræderidommen over Knut Alvsson efter norsk lov uberettiget, da oprøret var legalt ifølge håndfæstningen (s. 268, 266). Dommen var politisk, ingen tvivl om det. Men oprørernes tolkning af oprørsparagraffen holdt nu heller ikke vand. Ingen af dem var truet af »overgreb på frihed, liv eller gods«. Mere interessant end det moralske spørgsmål ville det vel være at følge, hvorledes oprørsparagraffen uundgåeligt måtte influere på de politiske og

juridiske midler, parterne tog i anvendelse i magtkampen mellem konge og aristokrati, og en sådan undersøgelse foreligger faktisk.¹⁸

Landsforræderdommen mod den afdøde Knut Alvsson var nødvendig for Hans for at hindre oprøret i at brede sig til Norge. Det ville have været interessant med et par overvejelser over tilsvarende perspektiver i forbindelse med omtalen af den omtrent samtidige forræderidom over den afdøde Poul Laxmand. Henry Bruun lægger op til en unionshistorisk betragtning af retssagen, hvilket forfatteren dog lader ligge.

Et uafklaret unionsspørgsmål har længe været, hvorfor Hans ikke i 1484 blev anerkendt som svensk konge, således som dokumenterne lagde op til. Når forfatteren skriver, at unionsforhandlingerne brød sammen på et svensk krav om rettergang om Gotland forud for Hans' kongevalg (s. 251), så er det nu ikke helt rigtigt. Den opfattelse er fremført af Hugo Yrwing, der imidlertid ikke findes i litteraturlisten, så synspunktet er vel hentet i Hørbys fremstilling i Gylvendals Danmarkshistorie. Det er imidlertid blot en formodning, der ikke kan læses ud af dokumenterne.¹⁹

Den seneste undersøgelse af forhandlingerne 1484 peger på, at de danske forhandlere ikke havde fuldmagt til kongevalg på de svenske betingelser, og det danske rigsråds krav til Iver Akselsen af 1. oktober 1483 viser, at Hans og det danske rigsråd var enige om at fordre en afklaring omkring slotsloven til Gotland, før der kunne blive tale om en retskendelse om øens tilhørsforhold. Et bursprog af 12. september 1484 dokumenterer, at forhandlingerne *ikke* brød sammen, men kunne genoptages ved en senere lejlighed.²⁰ Det ønskede Hans, da han havde sikret Danmark besiddelsen af Gotland ved Iver Akselsens fald i 1487. Da Hans i 1484 havde undladt at besegle Kalmarreces, måtte tiden vise,

om man havde magt til at binde ham dertil. Denne nye afklaring omkring forhandlingerne i 1484 stiller unægtelig magtforholdene i unionspolitikken i et ganske andet lys.

Trods de anførte indvendinger skal det understreges, at unionspolitikken i det nye bind om dobbeltmonarkiets historie har fået en langt mere central placering, end tilfældet har været i de nyere Danmarkshistorier, hvilket må betegnes som en væsentlig gevinst for forståelsen af tidsperiodens udvikling. Der kan dog stadig peges på centrale unionsspørgsmål – måske navnlig omkring forholdene til Sverige – og tillige udenrigspolitiske spørgsmål, især set i en bredere Baltikumsynsvinkel, der savner en nøjere afklaring.²¹ Det er vel også et spørgsmål, om kongemagtens styrke og hele politiske position så ensidigt lader sig afveje af omfanget af aristokratiets medindflydelse i regeringen, således som Lönnroths magtideologi lægger op til. Mon ikke kongen formåede at isolere enkeltpersoner og få et rådsflertal med sig i adskillige sager: ærkebispefængslingen i Sverige 1463, bruddet med Akselsønnerne i 1467 og med Eggert Frille i 1468.

Poul Enemark

Øystein Rian: Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648

I Øystein Rians bind behandles perioden 1536-1648, dvs. fra reformationen og undertegnelsen af Christian 3.s håndfæstning til Christian 4.s død – i øvrigt en temmelig traditionel, og i dette tilfælde vel næppe heller ganske oplagt, periodisering. Eftersom der er tale om en integreret Danmark-Norges historie, havde det måske – uanset Rians understregning af, at Norgesparagraffen i Christian 3.s håndfæstning aldrig fik større praktisk betydning – været nok så nærliggende at slutte bindet i 1660, hvor Norge ved statsomvæltningen atter

opnåede formel ligestilling med Danmark. Til overflod peger Rian selv (s. 208) på norsk traditions ambivalente forhold til Christian 4., hvilket blot kunne være et yderligere argument for at bryde med denne traditionelle danske bindafgrænsning.

Rians hovedtema er »utviklingen av maktforholdene« 1536-1648 (s. 11), hvormed han især sigter til en sammenlignende analyse af forholdene i Danmark og Norge. Han stiller i fortsættelse deraf problemet skarpt op i spørgsmålsform: »I hvilken grad ble landene ensrettet av den felles øvrigheten, og i hvilken grad ble samfunnsordningene påvirket av ulikhetene i Danmark og Norge? Hvem vant og hvem tapte på den politikk som ble ført?« (s. 13). En sådan komparativ indfaldsvinkel er grundlæggende interessant og frugtbar. Og få er bedre rustet til at gennemføre den end netop Rian, som i en årrække var hovedansvarlig for det nu afsluttede nordiske magtstatsprojekt. Den modstilling af Danmark og Norge, som implicit også ligger indbygget i de ovenfor citerede spørgsmål, viser sig imidlertid at have en uheldig tendens til at trække fremstillingen lidt for langt i retning af en traditionel norsk – og ikke specielt frugtbar – diskussion af, i hvilken grad Norge var genstand for udbytning under danskevældet. Denne dagsorden træder især tydeligt frem i de økonomiske og finanspolitiske afsnit (s. 173-203 og 285-318), hvor Norge i særlig grad anbringes i offerrollen, mens Danmark beskrives som udbytende kolonimagt.

Der er i og for sig ikke anledning til at anfægte Rians talgrundlag – han er en mand, der som regel har god orden i papirerne. Men til gengæld er der god grund til at sætte spørgsmålstejn ved det hensigtsmæssige i at knytte analysen til kategorierne Norge og Danmark i denne sammenhæng. Midt i de mange vidtløftige beregninger er Rian nemlig

tilbøjelig til at glemme, at ressourceoverførslerne fra Norge ikke skete til »Danmark«, men næsten udelukkende til den oldenborgske stats centrum, København. Og hovedstaden i den store konglomeratstat var i fellestiden netop ikke en dansk by, men et multinationalt tyngdepunkt i den dansk-norsk-tyske oldenborgstat. Det billede, der i fremstillingen fremmanes af Norge som udbytningsobjekt for den ekspanderende statsmagt, ville eksempelvis også datidens jyder udmærket kunne nikke genkende til.

Udgangspunktet for fremstillingen er en kort og klar redegørelse for situationen i 1536 (s. 15-40), herunder en drøftelse af Norgesparagraffen i Christian 3.s håndfæstning, der dog nærmest karakteriseres som grå teori uden synderlig praktisk politisk betydning. Derfra udfolder fremstillingen sig i to store hovedafsnit, nemlig tiden frem til Christian 4.s kroning i 1596 (s. 43-208) og dernæst Christian 4.s lange regeringstid 1596-1648 (s. 207-382). Inden for hvert af hovedafsnitene behandles tematisk indre- og ydrepolitiske forhold, statsfinanser, økonomi og erhvervsforhold samt social og mentalitetshistorisk udvikling. Resultaterne sammenfattes håndfast i en kyndig konklusion (s. 385-402), efterfulgt af en meget udførlig litteraturliste, der demonstrerer Rians store belæsthed i den relevante danske, norske og internationale litteratur, samt et nødtørftigt noteapparat.

Der er som helhed tale om en særdeles kompetent og velskrevet fremstilling, hvori der drages fuld nytte af de senere års betydelige forskning i den tidlige moderne statsdannelse i almindelighed og magtstatsprojektets resultater i særdeleshed. Men også de mentalitetshistoriske afsnit (s. 141-171 og 351-382), der blandt andet dokumenterer, at den kirkelige og statslige disciplinering nåede væsentligt videre i Danmark end i

Norge, er givende. Det samme må siges om analysen af Christian 4.s udenrigspolitik (s. 227-256), hvor konflikterne på nordkalotten endelig behandles med den vægt, der retteligt tilkommer dem. Tankevækkende er også påvisningen af, at der i formynderregeringens funktionsperiode 1588-96 skete et ganske markant skred i retning af at bringe det norske system i bedre overensstemmelse med det danske såvel administrativt som skattemæssigt. Den danske rigsrådsregering repræsenterede derved i flere henseender en tidlig helstatstankegang, som lå Christian 3., Frederik 2. og Christian 4. fjernt, og som først for alvor kunne realiseres, da rigerne formelt blev ligestillede under den enevældige kongemagt efter statsomvæltningen i 1660.

Med få undtagelser har Rian ganske godt styr på sine analytiske begreber. En af disse undtagelser – sammenblandingen af »Danmark« og »København« – er allerede nævnt. En anden, som kan fortjene en kort kommentar, er hans manglende blik for, at der med håndfæstningen i 1536 faktisk blev introduceret et nyt permanent suverænitetsbegreb i dansk statsret, nemlig begrebet »Danmarks krone« bestående af kongemagt og rigsråd i forening. Dette permanente organiske statsbegreb – personificeret ved skiftende konger og rigsrådssammensætninger – repræsenterede helt frem til systemskiftet i 1660 statsmagten, dyarkiet. Og det var inden for denne begrebsmæssige ramme, forfatningskampen mellem de to konstituerende statsorganer udspillede sig og rettelig må anskues.

Den manglende opmærksomhed på dette forhold bringer Rian til i for høj grad at betjene sig af udtrykket kongen, hvor han retteligt burde have skrevet regeringen. Konsekvensen er, at kongemagtens rolle nok overbetones noget i fremstillingen på bekostning af de ade-

lige rigsrådsmedlemmers. Og det har yderligere den følgerkning, at han i konklusionen (s. 394) føler sig foranlediget til at betegne periodens generelle styrkelse af statsmagten som paradoksalt med henvisning til, at rigsråd og kongemagt jo lå i heftig indbyrdes strid. Med 1536-håndfæstningen i tankerne er der imidlertid intet paradoksalt i denne styrkelse. Striden drejede sig jo ikke om mere eller mindre stat – begge parter gik ind for mere – men derimod om, hvem der skulle kontrollere den ekspanderende statsmagt. Og det er unægteligt en lidt anden diskussion.

Bindet, som fremtræder i fornemt typografisk udstyr og til overflod er forsynet med et smukt og velvalgt illustrationsmateriale, har helt åbenlyst været genstand for omhyggelig korrekturlæsning, hvorfor det også er ganske vanskeligt for en krakilsk anmelder at divertere med egentlige fejl. Den mest iøjnefaldende faktuelle unøjagtighed er nok oplysningen s. 322 om, at der skulle have været ikke færre end 3.000 adelige personer i Danmark i første halvdel af 1600-tallet. Hvorfra Rian har dette tal, er uklart. Ifølge Svend Aage Hansens opgørelse,²² der må anses for nogenlunde pålidelig, var der i år 1600 i alt 1.847 adelige i Danmark; i år 1650 var tallet 1.760. Den Carl Heise, der omtales s. 44, må være historikeren Arnold Heise, og den kansler Niels Friis, der optræder i billedteksten s. 360, er rettelig Niels Kaas.

Rians hovedkonklusion er, at Norge ved periodens slutning både demografisk, økonomisk og politisk stod stærkere i det oldenborgske statssystem end ved dens begyndelse. Det skal villigt medgives, at holdbarheden af dette udsagn ikke anfægtes synderligt af de her fremførte indvendinger. Disse skal i det hele taget ikke skygge for den kendsgerning, at Rian har givet os en god og tidssvarende fremstilling, som i det sto-

re hele må siges at leve op til de forventninger, som man med rimelighed kunne stille til det store fællesprojekt.

Bogen kaster på mange punkter nyt lys over både Danmarks og Norges historie i en periode, hvor de to riger på godt og ondt indgik i den samme store statsdannelse, den oldenborgske konglomeratstat. Det er altid en yderst vanskelig øvelse at frigøre sig mentalt fra den nutidige nationalstatslige kontekst og i stedet forsøge at beskrive et områdes historie i andre termer end de nationale – og lettere bliver det heller ikke, når der som her er hele to nationer involveret. Denne frigørelsesproces er, som påpeget, heller ikke helt igennem lykkedes for Rian – og vanskelighederne derved er måske i sig selv en forklaring på, at værket om fællestiden har ladet vente så længe på sig – men han har af et ærligt hjerte bestræbt sig. Resultatet af anstrengelserne har han bestemt ikke grund til at skamme sig over.

Knud J.V. Jespersen

*Ståle Dyrvik: Truede tvillingriker
1648-1720*

Som bekendt vælger historikeren – her redaktionen – selv sin periodisering til strukturering af sit stof; men som allerede påpeget egner Christian 4.s død 1648 sig ikke som udgangspunkt, fordi de to riger da befandt sig i forvandling. Øystein Rian påpegede engang, at det kunne blive utraditionelt at være traditionel, men her blot med fare for at blive for traditionel. 1630 – magtstatens fødsel – eller 1680 – dens fuldbyrdelse – med statskuppet 1660 som mellemstation havde givet en mere hensigtsmæssig ramme.²³ 1720 kan der derimod ikke rejses indvendinger imod. Men lad det være sagt straks: Ståle Dyrviks bind når fuldt på højde med sine forgængere, selv om også forskelle forekommer.

To ting hæfter man sig ved. Først, at Dyrvik i endnu højere grad end forgæn-

gerne inddrager historiografien; ikke fordi denne periode har været mere kontroversiel end de øvrige, men fordi synspunkterne – ofte originale – udnyttes som udgangspunkt for analyse og diskussion; de mange spørgsmålstejn i kapiteloverskrifterne markerer dette. For det andet kan det ved første øjekast på baggrund af Dyrviks hidtidige produktion undre, at han helliger finans- og militærhistorie så megen opmærksomhed. Forklaringen ligger i, at magtstaten og dens konsekvenser nødvendigvis må blive periodens hovedtema. Til gengæld deler Dyrvik sine landsmænds passion for, hvorvidt Norge blev forfordelt eller ej; resultatet bliver afslutningsvis, at det af flere grunde forblev lavskattelands i forhold til monarkiets øvrige dele.

I forlængelse af bogens stærkt problematiserende islet fremlægger Dyrvik – ligesom Esben Albrechtsen og Øystein Rian – sin programklæring i indledningen: »Det er netopp forholdet mellom Danmark og Norge, som er satt i fokus i denne boken. Det er gjort ut fra den formodning, at forbindelsen mellom de to hovedlandene dannet den viktigste bærebjelke i den oldenborgske staten ... Bokens tittel antyder et overordnet perspektiv: den utenrikspolitiske og militære trusselen fra Sverige var det grunnleggende og gjennomgående problem, regjeringen i København måtte forholde sig til i denne perioden. Dette satte sitt preg på det meste av politiken for øvrig.«

Netop derfor må det centrale punkt blive den proces, der førte frem til enevælden, men også dennes politiske, administrative og samfundsmæssige konsekvenser: et regime, men to samfund. Norge havde ikke som Danmark hertugdømmerne at tage hensyn til. Uden at begive sig ud i ørkesløse funderinger over, om man fra starten burde have inddraget hele monarkiet eller ej, når Dyrvik sent i bogen frem til den måske

lidt uventede pointe, at monarkiets udenrigspolitik fra 1600-tallets sidste årtier reorienteredes mod Nordtyskland, medens planerne om revanche over for Sverige kun blev aktuel i tilfælde af krig (s. 344, 351-354). Bogens *dramatis persona* bliver regeringen og regeringskredsen i København.

Helt centralt i fremstillingen står da den moderne teori om magtstaten, den statsmagt, der har tilkæmpet – eller her tilegnet – sig monopol på udnyttelsen af rigernes ressourcebasis (skatter), kontrol (bureaukrati) og »organiseret vold« (militær), en tese, som i løbet af de seneste årtier har afløst den mere traditionsbundne tolkning – fra J.A. Fridericia (1894) til Svend Ellehøj (1963) – i skandinavisk forskning; i Sverige blot under etiketten »militærstat« (Sv.A. Nilsson), der ligesom hos Dyrvik især pointerer processens voldelige side og dens samfundsmæssige konsekvenser. Dyrvik understreger – ligesom Gunner Lind – at det baltiske område som konsekvens af konflikterne måtte blive Europas mest militariserede.²⁴

Hvor empirien omkring statskuppet 1660 hidtil har beslaglagt både dansk og norsk forsknings opmærksomhed, træder historiografi og tolkning nu i stedet (s. 85-87). Begivenhederne 1660 bliver da en etape i den udvikling, Christian 4.s egenrådige udenrigspolitik indledte 1625, og som førte til den ny statsmagts – og det ny samfunds – endelige udformning i 1680'erne. I det regime, enevælden afløste – adelsvælden – havde suveræniteten (slotslovsmyndigheden) hvilte hos rigsrådet og kongen i fællesskab, under tronvakance alene hos rigsrådet (Dyrviks fremstilling (s. 24-29) er her ikke helt præcis).²⁵

Helt korrekt betoner Dyrvik adelens afmagt i efteråret 1660 (s. 86), men også, at den stak dybere (s. 26f): adelens splittelse og svækkelse 1648 mellem et rigsråd, der under de givne omstændig-

heder indså nødvendigheden af en »maksimumsstat«, over for den reaktionære menige adels krav om en »minimumsstat« (Leon Jespersen). At Frederik 3. fra første færd stilede mod enevælde, sandsynliggjorde allerede Fridericia, men når samme pointerer rådets og adelens manglende offervilje og dens standsegoisme i efteråret 1660, rammer han forkert under indflydelse af enevældens mytologi. Tværtimod overbød den – med et enkelt forbehold – understændernes tilbud, indtil kongen, hæren, gejstligheden og borgerne sidst i oktober fandt sammen, og Frederik 3. tyede til rå vold, indtil adel og rigsråd måtte kapitulere (C.J. Bryld, A. Svane Knudsen); men forløbet fortøner sig noget hos Dyrvik.

Rigtigt betoner han derimod, at stænderne havde forventet en stænderforfatning (som Sveriges), at de havde indgivet flere forslag, og at arveret ikke automatisk medfører enevælde. Hvad der foregik indtil 10. januar, ved vi ikke, kun at statskollegiet i november fik ordre om at overveje, »hvis til voris regerings lykkelige fortsættelse allermest fornøden kan eragtes.«²⁶ Ikke desto mindre fastholdt enevoldsarveregeringsakten – i pagt med Thomas Hobbes – myten om, at stænderne af egen fri drift havde overdraget majestæten arveret og suverænitet, fordi de havde indset, at han alene kunne skaffe orden efter fortidens – læs: adelsvældens – kaos.

I det hele taget må man med magtstatsbegrebet i hænde være sig for – som Fridericia – at tage den tidligste enevældes mytedannelse for pålydende værdi. Det gælder også myten om adelens bondeundertrykkelse (s. 174-177); om nogen må den enevældige magtstat – jævnsides slette konjunkturer – bære ansvaret for de danske bønders fornedrelse og pauperisering; i Norge stillede forholdene sig som bekendt noget anderledes. Protester – som Oluf Rosenkrans' *Apo-*

logia nobilitatis danicae (1681) – blev undertrykt med brutalitet (s. 178f). Ingen opposition blev tolereret, specielt fordi kongemagten endnu under Christian 5. og Frederik 4. nærrede en panisk frygt for mulige gammeladelige konspirationer. Kun svenske diplomatindberetninger – langt fra den bedste kilde – melder om opposition; Robert Molesworths meget uelskværdige karakteristik af enevælden kunde tyde på det, men har gammeladelige skumlet, har de udadtil nøjedes med at knytte næverne i lommerne. Ingen ville risikere at dele skæbne med Kay Lykke, Gunde Rosenkrans, hans slægtning Oluf eller Leonora Christine.

Hvad den ny samfundsorden angår, har det aldrig været anmelderens mening at antyde, at standssamfundet efter 1660 blev afløst af et rangssamfund (s. 168-170), kun at en ny politisk og social dimension blev føjet til standssamfundet. Som Aksel E. Christensen viste 1963 – og som Dyrvik tilslutter sig – fortsatte standssamfundet og dets kodificerede ulighed til i hvert fald 1800-tallet.²⁷ Som Dyrvik flere gange understreger, ønskede Christian 5. og Frederik 4. – som Ludvig 14. – at være deres egne første ministre og identificerede sig selv med statsmagten (*l'état c'est moi*); men ingen eksperimenter mere efter Griffenfelds fald 1676. Desværre synes Dyrvik ikke at kende Birgit Bjerre Jensens værk om den kongelige udnævnelsesret; den kongelige flid steg med Christian 5. for at nå en kulmination med Frederik 4., selv om Ernst Sars' bemærkning om, at han kunne være blevet den perfekte renteskriver, overdriper (s. 310-329, 373-375, jf. billedteksten s. 365).

I hvert fald berøvede Frederik 3. alle de tre højere stænder ethvert skær af politiske rettigheder, men lod dem beholde de materielle med forbehold for det kongelige prerogativ, og han liberaliserede adgangen til at besidde privilegeret

gods, gradvis også med adelig frihed, ledsaget af et hierarkisk rangsystem 1661-1717 (s. 153-162). Der må have fundet en vældig social mobilitet opad sted, og fra et socialhistorisk synspunkt giver det ikke rigtigt længere nogen mening at sondre mellem gammel og ny adel, eliteadel (1671) og borgere (undertiden – især i Jylland – endda bønder).²⁸ Men oprettelsen af grevskaber og baronier 1671 blev absolut ingen umiddelbar succes (s. 159f); muligvis kan økonomiske betragtninger have spillet en rolle; men forfatteren glemmer – som kilderne udtrykkeligt nævner – at det skete for at splitte adelen og kaste glans over enevælden. Korrekt nok fremhæves, at enevælden drev bevidst adelspolitik, der strakte sig over en lang periode. Elitetitlernes ringe tilløkkelse understreges ved, at kun 23% af den jord, der kunne have erhvervet elitestatus, havde fået den; 1714-19 kun 18% på Fyn, Langeland og Lolland 1743/44 dog 28%.²⁹ Der foreligger anmelderen bekendt ingen monografisk behandling af den norske adel fra 1661 til 1821, da værdigheden faldt bort. Men som Dyrvik viser (s. 165-167), fristede titlerne i højere grad her, fordi privilegierne – som Øystein Rian har diskuteret for Vestfold og Bratsberg – her lod sig forbinde med erhvervsengagement, noget der også før 1660 havde været den norske adel magtpåliggende i langt højere grad end dens danske standsfæller.³⁰

På den anden side må det stå klart, at en 17-18-dobling i 1600-tallet af skattebyrden måtte få samfundsmæssige – finanssociologiske – konsekvenser, og at intet samfund kan holde til at bære militære udgifter på to trediedele af budgettet (s. 225-235, 366-370), end ikke moderne diktaturer. Men skattebyrderne kunne også skabe politiske og administrative problemer. Politisk kunde »høgene« i København – Hans Schack, generalkrigskommissær Otto Pogwisch

– fare i harnisk over »duerne«, og blandt dem frem for alt Hannibal Schest-ed, hvis testamente 1666 viser, at han havde forståelse for bøndernes – danske som norske – trængsler (s. 109-119). Senere også den unge Frederik 4. over for Chr. Siegfried von Plessens sparepolitik 1692-99; Plessen »blev promte gået« ved tronskiftet 1699 (s. 368, 375f); som den svenske resident indberettede, bøndernes »syv gyldne år« under Plessens administration ophørte, og alle kunne nu forudse deres »evidente ruin«. ³¹

Hvad administrationen angår, har man nu kunnet lægge Knud Fabricius' tese om uduelighed og slendrian i kancelliet bag sig (s. 87). I det hele taget skal man næppe undervurdere de adelige – herunder norske og danske – embedsmænds kompetence, hovedparten havde en akademisk uddannelse i ryggen. Lige så lidt bør man rynke på næsen ad bønderne; som tingbøgerne viser, har både de norske og danske bønder meget vel kendt deres ret og deres pligt. Og i øvrigt fremhæver Dyrvik med henvisning til Steinar Suphellen (s. 325f) supplikinstitutionen, som havde gamle aner – overbevisningen om kongens ubetingede retfærdighed – men som før Michael Bregnsbos nye undersøgelse ikke har været systematisk undersøgt i Danmark; men stikprøver tyder på, at indbyggerne i begge riger har benyttet sig af suppliker og petitioner, uanset stand, meget længe. ³² Endelig fremgår det – især af Aage Fasmer Blombergs undersøgelse fra Odense – hvor væsentlig en rolle *the corridors of power* har spillet, ledsaget af intriger og lobbyisme; bekendte, bekendtes bekendte, protektionisme/aversion og patron-klient-forhold fik under de givne omstændigheder væsentlig betydning (s. 315).

Noget andet må være, at man i 1650'erne kom på det rene med, at forvaltningen trængte til modernisering, og man indrettede flere kollegier efter sven-

ske mønstre, et arrangement, der blev gennemført generelt 1660 (s. 106-108). Naturligvis tog justeringen tid, selv om den både før og efter 1670 afspejler politiske og ressortkonflikter (s. 310-312); 1670, fordi godsejerne da afløste de hidtidige embedsmænd. Men efter Griffenfelds fald og majestætens »kan selv«-doktrin spores den franske indflydelse i institutioner som geheimekonseillet og »kommissionerne for slottet« (s. 117-119, 183-189, 312, 373-376). Når det gælder lokaladministrationen, pointerer Dyrvik flere gange – ligesom Eva Österberg – kontakten og vekselvirkningen mellem centrum og periferi og utvivlsomt med god ret, selv om vi endnu ikke har tilstrækkelig viden om dette. Kongerne rejste jo ikke længere rundt på inspektion og for at afholde retterting, men havde nu normalt residens i København (med efterfølgende metropoliseringseffekt (J. de Vries), som Dyrvik vel nævner, men nok undervurderer). På den anden side overvurderer han til gengæld formentlig den centrale og lokale administrationsekspertise og »bortforpagtningen af statsmagten«, som næppe blot beroede på, at den gav kronen den billigst mulige løsning (s. 121-137, 396). Han kender desværre ikke Birgit Løgstrus undersøgelse, der netop i højere grad betoner den manglende kompetence – endnu – og kronens interesse i at give godsejerne et sagligt og materielt medansvar, især for skatteoppebørslen. ³³

Tilbage står nu kun Dyrviks afslutning, hvor han – ud over en sammenfatning og sine ofte originale synspunkter – vender tilbage til tvillingrige-begrebet og truslen, det sidste fra Sverige, hvor Karl 12. omgikkedes med skumle planer om erobring af Norge. Tvillinger vel nok, men af ulige væsen og placering, med ulige behandling fra regeringens side og sidst eftertidens vurdering (s. 390-395). Især hæfter han sig ved, at

Norge fik lavskattestatus. Grundene kan ikke direkte aflæses i kilderne, men kan have været flere, blandt andet netop for ikke at friste »den onde nabo« (Christian 4. 1603-04) eller at fremprovokere bondeprotester; andre tænkelige grunde kunne f.eks. være det – merkantilistisk begrundede – ønske om at stimulere den velstandsvækst, der kendetegnede Norge, eller Gyldenløves »bondevenlige« synspunkter.

Norge fik under enevælden ingen stærk og godsrig adel, men lidt mere tvivlsomt bliver det, at nordmænd kun optrådte i de lavere embedslag og »naturligvis« aldrig blev repræsenteret i rigsrådet (s. 393). I statholderembedets omdannelse til rigsembede 1646 og rigsadmiral Henrik Bielkes optagelse i rigsrådet 1660 ligger vel en sen anerkendelse af landets status og betydning.³⁴ Af samtidens og eftertidens vurdering må vi standse op ved to meget forskellige: den liberale Robert Molesworths sønderlemmende dom over enevældens despoti (1692) og Gunner Linds betoning af, at enevælden i begge riger skabte en ny og stabil »orden og god politi«, en opfattelse, Dyrvik tilslutter sig. Efter mange års arbejde med magtstatens konsekvenser for dansk godsdrift 1630-1730 må anmelderen bryde sammen og tilstå, at han har mistet adskillige illusioner om enevælden; det ville som Knud Fabricius (1942) nærme sig naivitet at tale om »den unge enevældes arbejde for det danske folk«. Og det får også gælde Norge. Magten begrundede og hvilede i sig selv, og den havde frem for alt politiske og fiskale hensyn at tage efter majestæternes vilje. Da kongeloven 1709 blev publiceret, vakte den bestyrtelse. Meget rigtigt påpegede Montesquieu 1721, at den dansk-norske enevælde kun adskilte sig fra det persiske despoti ved at være lovfæstet; den måtte efterleve sine egne regler selv over for undersåtterne. Trods en række

justitsmord i de første årtier blev den aldrig arbitrær. Selv Molesworth fremhævede som det eneste forsonende moment enevældens hurtige og effektive retspleje.

Pladsen tillader ikke her at gå nærmere ind på enevældens lovgivning og reformer: danske og norske lov 1683-87, gods-, købstads- og lavslovgivningen 1682, matrikuleringen i begge riger osv.; dem behandler Dyrvik forbilledligt og klart. Hvorledes undersåtterne selv oplevede enevælden og dens magtcentralisering, ved vi ikke meget om, men en antydning får vi af et borgerligt hjertesuk fra 1680'erne: *Coram regia plenitudine potestatis civitatum evanescent libertates*. (Frihederne vil fordampe for øjnene af den fylde, den kongelige magt har over stæderne).

E. Ladewig Petersen

Ole Feldbæk: Nærhed og adskillelse 1720-1814

Professor Ole Feldbæk ridser straks i indledningen bogens grundtema op: konflikten mellem to indbyrdes stridende holdninger, den kosmopolitiske og den nationale. Den første holdning personificeres af historikeren P.F. Suhm, som med sin viv og begges aner inkarnerer de fire hovedlande: Holsten, Slesvig, Danmark og Norge i helstaten, der med sine spinkle tentakler strækker sig ud over alle fire kontinenter med et utal af kulturer og sprog. I pagt med Oplysningstidens tolerance repræsenterer Suhm den kosmopolitiske. Som eksponent for en ny national identitet vælger Feldbæk en anden historiker, Ove Høegh-Guldberg, som gennemtrumfede loven om indfødsret og dermed pirkede til et ulmende tyskerhad og lovede at besætte monarkiets embeder med kongens indfødte undersåtter. Det er Feldbæks tese, at Indfødsretten besejrede den kosmopolitiske holdning og dermed underminerede forudsætningen for den multi-

kulturelle helstat, der smuldrede og på længere sigt blev afløst af en række nationalstater. Men desintegrationen skyldtes ikke kun de interne konflikter om nationale identiteter, der blussede op efter Struensees henrettelse i 1772. Lige så skæbnesvanger blev året 1772 i kraft af svenskerkongen, Gustav 3.s tronbestigelse. Han nærrede en glubende appetit efter Norge, der som følge af Frederik 6.s fallit i stormagtspolitikken blev indlemmet i en union med Sverige i 1814. Således endte tvillingerigernes 434-årige samliv med skilsmisse.

Hvad betød mest: de indre, nationale modsætninger eller stormagternes overgreb? Det sidste, for den danske og – mildere – norske nationalfølelse var ifølge Feldbæk bestemt ikke rettet mod hinanden. Tværtimod bidrog Danmark – og navnlig prins Christian Frederik, hvis kontrafej heroisk pryder bindets omslag – til, at Norge ikke blev opslugt af Sverige, men fik udarbejdet og vedtaget sin demokratiske Eidsvoll-forfatning og derigennem sikrede sig en betydelig uafhængighed i unionen med Sverige. Skilsmissen var påtvunget udefra.

I selve fremstillingen udbygges konstruktionen af helstatens historie på dette fundament. Strukturen er kronologisk (i dele) og tematisk (i kapitler). Første del 1720-1772 kaldes Helstatens Højsommer, anden del 1772-1807 Helstaten under (nationalt) pres. Tredje del 1807-1814 handler om Englandskrigen, Kielerfreden, Eidsvoll-forfatningen og Unionen med Sverige. Disse tre dele er indrammet af en indledning og en sammenfatning, hvortil kommer et afsluttende kapitel, der drejer sig om den historiske erindring hos nordmænd og danskere i spændingsfeltet mellem et idyllisk fostbroderskab og en traumatisk firehundredårsnat. De tre dele er underopdelt tematisk i hver fem kapitler, der omhandler indenrigspolitik, udenrigs-

politik, økonomiske forhold, kulturelle forhold og nationale identiteter.

Det er et imponerende arbejde. Bogen er klart disponeret. Forfatterens belæsthed, både hvad angår samtidige kilder og historiske fremstillinger, er formentlig *second to none*. Det betyder ikke, at bogen fremstår som en rapsodi over andres forskningsresultater. Tværtimod. Bogen udtrykker i høj grad forfatterens egne synspunkter, hvoraf nogle, f.eks. om de danske landboreformer og om udviklingen af nationale identiteter, er velkendte fra hans tidligere fremstillinger.³⁵ Dens overblik er virtuost, og det er beundringsværdigt, hvor meget stof der fremlægges og indordnes i denne syntesedannende konstruktion. Fremstillingen er spækket med informationer, ja det er betagende at se, hvor meget historisk viden der kan komprimeres til de relativt få sider, der er tilbage til tekst, når pladsen til de mange billeder, navnlig portrætter, skæres fra. Det er også velgørende, at personer tillægges betydning som aktører, i stedet for at fremstillingen udelukkende er baseret på de anonyme vilkår, de agerede på. Teksten er velskrevet – dog er syntaksen undertiden manieret. Stilen med ultrakorte sætninger uden verbum ville have større effekt, hvis der var sparet lidt på dem. Men stil er jo en smagssag, og læseværdigheden er som helhed høj. Der er sluppet trykfejl gennem korrekturen, men ikke mange.

Bogens kvalitet imponerer især på det udenrigspolitiske område – relationerne til England, Frankrig, Sverige og Rusland. Stormagtsinteresser, alliance-muligheder, det gottorpske spørgsmål og styrkeforhold mellem flåder og arméer er klart beskrevet. Men fremstillingens klarhed har sin pris. Når bogens pointer formuleres uden vaklen, får teksten et autoritativt præg, som muligvis ikke er tilsigtet, men som kunne være nuanceret. Nogle temaer beskrives næ-

sten for lysende klart, og man savner diskussioner af alternative fortolkningsmuligheder. Andre temaer, hvor forfatteren ved, han fremsætter synspunkter, som strider mod andres mere eller mindre knæsatte forskningsresultater, fremstår éndimensionalt. Nogle eksempler:

1) Det dilemma, stormagtspolitikken anbragte kronprins Frederik i i 1807, fremstår ikke som en valgsituation, men som et *catch-22* uden manøvre muligheder (s. 314ff). Hvordan kan det da gå til, at de øvrige medlemmer af Det væbnede Neutralitetsforbund valgte ikke at blive Napoleons allierede, men enten at træde op imod hans arméer eller at lade sig besætte som fjender? Endvidere skildrer Feldbæk udelukkende den egenrådige kronprins' udenrigspolitik ud fra en dansk (kontinental, landmilitær) synsvinkel, ikke ud fra en norsk (skandinavisk, maritim). Som efterrationalisering ville helstatens bevarelse have kunnet betales med Napoleons kortvarige besættelse af hertugdømmerne og Jylland. I stedet for at alle tænkelige ulykker haglede ned over os både til lands og til vands, både fra allierede og fjender og både i krig og i fred.

2) Feldbæk skildrer enevældens skolepolitik og alfabetiseringen i Danmark og Norge som et af få eksempler på styrets nederlag. Først bedømmer han den statslige kirkepolitik som konsekvent og nævner (s. 121) konfirmationsforordningen af 1736 om læsekundighed som forudsætning for konfirmation og påstår så med henvisning til den store skolekommissions (1789) høringssvar (s. 125), at denne forudsætning ikke blev opfyldt. Denne skildring, som resumeres s. 382, strider eklatant mod den uddannelseshistoriske forskning. Ingrid Markussen når til det modsatte resultat.³⁶ Forordningen af 1736 krævede bekræftelse af dåbspagten som forudsætning for indgåelse af ægteskab og gårdfæste, hvorfor der var lagt et kraftigt

pres på gejstlighed og bondebefolkning for at lære børnene at læse – i hvert fald nødtørftigt – inden de trådte ind i de voksnes rækker. Ydre pres og indre trang – hvem vil ikke gerne have hjem og familie? – bevirkede, at befolkningen faktisk havde lært at læse omkring 1780.³⁷ Læsere kunne derfor forvente, at Feldbæks påstand om, at det på dette tidspunkt stod skralt til med læsekundigheden i Danmark sammenlignet med Norge (s. 127), blev fremsat ikke som en ukontroversiel kendsgerning, men som en udfordring af velbelagte forskningsresultater.

3) På enkelte punkter modsiger forfatteren sig selv. Det gælder f.eks. universitetspolitikken. Feldbæk argumenterer både for, at den manglende indrømmelse af de norske universitetskrav var helstatspolitisk begrundet (s. 137 og 304), og at den sene given efter havde til formål at tage brodden af separatistiske ønsker (s. 342 og 382). Begge begrundelser kan ikke holde stik. Desuden negligerer Feldbæk Universitetets kvalitative mangler og Rentekammerets inkompetence på de faglige felter, der især motiverede de norske krav: naturvidenskab og teknologi, der kunne blive til nytte for de bærende norske erhverv.

4) Den økonomiske balance mellem helstatens enkelte dele skildres kun halvt. Læsere får en udmærket gennemgang af statsdelenes bidrag til helstaten, herunder den lempelige beskatning af nordmændene, især efter at de slap for ekstra(kop)skatten. Men med til regnskabet hører jo også statens udgifter, investeringer osv. Tilbageførslen af ressourcer, blandt andet investeringerne i Sølvværket, Blaafarveværket og Vallø Saltværk i Norge, Ejderkanalen mellem Slesvig og Holsten, flådebyggeriet, rustningsindustrien, tekstilindustrien og porcelænsfabrikken i København og udflytningshjælpen til dansk landbrug ignoreres. I det hele taget er helstatens

ressourcebetingede arbejdsdeling underbelyst. Kobbretaget på Nidaros-øen blev lagt efter privat indsamling i Norge, men kobberet på hovedstadens slotte og kirker kom fra tiendeafgiften, der blev erlagt i form af naturalier (kobberbarer) på Københavns Toldbod.

Min hovedindvending mod denne interessante bog er dog dens overeksponeering af den nationale identitetsdannelse og dens underprioritering af helstatens moderniseringsproces. I Feldbæks fremstilling spiller hverken den politiske modernisering (tesen om den opinionstyrkede enevælde) eller den økonomiske modernisering (udviklingen af teknologi og produktion i landbrug, bjergværksdrift og industri) nogen nævneværdig rolle. I stedet er scenen indtaget af nationale identiteter, der optræder i magtens centrum, København. Plottet kulminerer med Indfødsretsloven i 1776. Der udvikles ikke tilsvarende stærke nationalfølelser i her-tugdømmerne eller i Norge og Island. Det er danske hjerter, der banker for fødestedskriteriet, og det er indvandrere født syd for Elben, der skal stænges ude.

Feldbæks forskning i nationale identiteter har tilført historiografien meget interessant nyt, men den har for mig at se tre svage punkter. For det første er det ikke rigtigt, at fødestedskriteriet sejrede definitivt i 1769 med Hagerups pjece (s. 166) eller i 1776 med Indfødsretten (s. 282 og 384). Debatten fortsatte, og Sneedorffs og Suhms kosmopolitiske tolerance³⁸ hævdede sig fortsat over for den provinsielle, danske selvforherligelse.³⁹ Og i 1784 gjorde »det tyske parti« (Stolberg, Schubart, Schimmelmann, Bernstorff, Moltke, Reventlow m.fl.) comeback. De havde som godsejere været pionerer i landbrugets modernisering og var nu som enevældens topembedsmænd i stand til at fuldende de reformer, de selv havde været med til at indlede i det civile samfund, med enevældig følgelovgivning.

For det andet havde Indfødsretten ikke den tilsligtede effekt, som formentlig var at fordrive tysk- og franskfødte fra helstatens øverste embeder. Tværtimod. Antallet af embedsmænd født i Danmark faldt under Guldbergstyret med 10%, og antallet af holstenere voksede tilsvarende. Dette stred i og for sig ikke mod Indfødsrettens bogstav, men i høj grad mod dens udtalte fremmedhad. Men ikke nok med det. Fra 1774 til 1782, mens Guldberg og Schack-Rathlou, Indfødsrettens bagmænd, havde fuld kontrol over enevælden, fordobledes antallet af udenlandskfødte embedsmænd (fra 7,3% til 14,3%). Og frem til A.P. Bernstorffs død i 1797 faldt kvoten af danskfødte embedsmænd yderligere med 5% til fordel for holstenske og især norske embedsmænd. Med andre ord: i de to decennier efter Indfødsretsloven, som er undersøgt, steg antallet af fremmedfødte embedsmænd i centraladministrationen.⁴⁰

Disse tal dementerer påstanden om fødestedskriteriets sejr og viser, at selve loven reelt var en storm i et glas vand. Ingen har vist endnu fundet eksempler på embedsmænd, der blev fyret som følge af loven. I historiografien er Feldbæk klart den, der har tillagt Indfødsretten størst betydning.⁴¹

For det tredje står Feldbæks tese om den nationale identitet over for et metodisk problem. Stærkest står tesen, når det drejer sig om kampen for at sikre det danske sprogs anvendelse og rensning sprogbugen fra fremmede ord. Få siders læsning af Holberg, Rothe og Grundtvig viser tydeligt en udvikling fra en tekst fuld af franske låneord til Rothes rene, men også knudrede danske og frem til romantikkens purisme, hvor Grundtvig bogstaveligt talt evnede at udtrykke enhver tanke på modersmålet. Men Feldbæks definition af national identitet som et psykologisk og altså subjektivt fænomen adskiller sig fra Indfødsrettens ob-

jektive kriterium. Ansøgninger om indfødsret var lette at behandle for bureaukratiet, og hver naturalisation blev signeret af Christian 7. Derimod kan man ikke vide, om loven, som Feldbæk skriver, blev modtaget med spontan og ægte begejstring. Måske var receptionen blot danske borgeres karrierebestemte orientering efter det siddende regimes ideologiske vejrhane? Bogens receptionsanalyse er vist mere udtryk for gætværk end for metodefasthed.

Skal man læse befolkningens hjertesprog, giver privatbreve måske ærligere besked end officielle proklamationers champagnebrus. Nærlæsning og et mere bredspektret kildegrundlag viser en mindre unison folkestemning. Loven kunne vurderes ironisk (Ewald) eller distance-ret (Rothe) eller nuanceret (Fabricius). Eller patetisk som af den krænkede A.P. Bernstorff, der ved dens fremkomst skrev: »Der findes sikkert ingen dansker, der omfatter fædrelandet Danmark med større kærlighed end jeg. Men netop fordi jeg elsker landet og nationen, smerter det mig, når jeg ser, at det tilslutter sig så snævertsynede, uretfærdige og selvgoede synspunkter, at det forfalder til et barbari, som tredive års faderlig omsorg og anstrengelser har drevet det ud af, og at vi nu i mere end en henseende er blevet genstand for spot, had og kritik fra mere end én nations side.«⁴²

Da A.P. Bernstorff blev gået i 1780, spillede Indfødsretsloven ikke ind, han var forlængst naturaliseret. Set på denne baggrund handler loven kun på den formelle overflade om embedsværk og fødested. Dens reelle funktion kan fortolkes som propagandistisk. I så fald er forholdet det, at Guldbergregimet, der forfatningsstridigt indtog det magtfulde tomrum, som den sidsyge konge og hans selvbestaltede vikar, Struensee (født i Halle, men opvokset i Altona, altså tysktalende holstener), efterlod, havde

brug for at legitimere sig over for den offentlige mening. Og det var ikke svært at fremdrage eksempler på udlændinge, som havde besnakket den ældre, i visse henseender lidt naive, J.H.E. Bernstorff og siden skrupuløst havde stukket snablen i statskassen. Pierre Fontin var en velkendt skurk både på grund af sexchikane og bedrageri.⁴³ Hoffet havde brug for en sag, der kunne distancere det nye regime fra det gamle. Der var to alternativer: en national og en politisk. De nye danske diktatorer valgte da nationalfølelse og fremmedhad som indhold i deres propaganda, formentlig i erkendelse af, at deres konservative, merkantilistiske program var uden folkelig appel.

Men propagandaens virkning var kortvarig. I 1784 fik de fremmede statsmænd deres comeback – også ved et kup. Også de havde brug for at legitimere sig i befolkningen. Men de valgte at bejle med et politisk reformprogram, der genspejlede strømninger i det civile samfund. Skal man tro tolkningen af Frihedsstøttens indskrift (»Kongen bød....«) lykkedes det 1784-regimet at høste opinionens ros for landbrugets modernisering. Monumentet fremstod jo ikke som styrets propaganda for sig selv. Det var rejst på et taknemmeligt borgerskabs initiativ.

Ifølge den her skitserede tolkning er vi vidner til den opinionstyrede enevælde, både i tilfældet Guldberg og i tilfældet Bernstorff. Hvor den oprindelige absolutisme legitimerede sig religiøst, legitimerede enevælden sig i stigende grad i anden halvdel af 1700-tallet, hvor helstaten savnede regeringsduelige konger, i et samspil med den offentlige mening, en lunefuld og manipulerbar størrelse. I Feldbæks fremstilling er 1772 periodens afgørende skel, fordi Guldbergstyret med fødestedskriteriet griber afgørende ind i helstatens hovedproblem: sagen om de nationale identiteter.

I forlængelse heraf tillægges helstatens politiske og økonomiske modernisering kun sekundær betydning og 1784-regeringens reformpolitik ses som det danske af det danske: reformer indefra! Med denne tolkning skaffer han sig imidlertid to uforklarlige problemer på halsen.

For det første: Hvis reformpolitikken opstod på danske præmisser, bliver det en gåde, at Guldbergstyret var både reform- og fremmedfjendsk. Men det gjorde den heller ikke. Der måtte et nyt og anderledes regime til, der var kosmopolitisk sammensat og positivt indstillet over for Oplysningens idégrundlag, for at iværksætte en modernisering af helstatens politik og økonomi. Inspirationen udefra fik vind i sejlene takket være fremmede statsmænd. Det lykkedes ikke Guldberg og Schack-Rathlou at afskærme helstaten bag en selvtilstrækkelig nationalisme, og de 103 jyske godsejeres protester mod at forandre en forældet samfundsstruktur var forgæves.

Hvad skal vi vælge som paradigme for 1700-tallets historie: nationalismen eller moderniseringen? Det er så vidt jeg kan se spørgsmålet. Feldbæk vælger klart nationalismen. Claus Bjørn har præsenteret kilder, der anvender betegnelserne »danske parti« og »tyske parti« i den såkaldte proprietærfejde.⁴⁴ Med disse betegnelser kommer min pointe klart frem. »Danske parti« bestod overvejende af reformmodstandere. De oplevede deres glansperiode med Guldberg ved statsrådet, og de led deres afgørende nederlag i 1790. »Tyske parti« (en betegnelse, Feldbæk benytter s. 186) bestod overvejende af reformtilhængere. De kuppede sig (også) til magten med kronprins Frederik i 1784 og hylkede Oplysningens kosmopolitiske holdning, som inspirerede den langtidsholdbare moderniseringsproces.⁴⁵

Feldbæk tilslutter sig s. 189 og s. 273

Jens Arup Seips kendte tese om den opinionstyrede enevælde. Tesen implicerer, at offentligheden begyndte at dele sig efter anskuelser, at der dannedes et forum for politisk debat, og at der så småt udkrystalliserede sig indbyrdes uenige politiske grupperinger, der ønskede at påvirke den politiske beslutningsproces. Det »danske« og det »tyske« parti er ikke blot udtryk for nationale mobiliseringer, men lidt ubehjælpssomme dæknavn for politiske interessemodsatninger, nemlig om moderniseringsprocessens konstitutionelle og økonomiske aspekter. Men i Feldbæks fremstilling er der ingen konstitutionelle forandringer at spore. 1770, 1772 og 1784 skildres som udskiftninger af enevældens ministre som personer, ikke som politikere med rivaliserende programmer. De successive regimer benævnes forskelsløst »enevælden«. S. 178 skriver Feldbæk, at Guldbergstyret rekonstruerede statsrådsstyret, så det »skulle vise sig at være bæredygtigt helt frem til enevældens fald i 1848«, men allerede to år efter blev statsrådet »skudt til side til fordel for hoffet«, hedder det s. 182). Og sammenfattende får vi at vide (s. 192), at statsrådsstyret var indført 1772, skudt til side 1774, retableret 1784, men i 1808 »forlængst undergravet«. Heller ikke helstatens økonomiske modernisering, dens respons på udlandets agrare og industrielle revolutioner og i den forbindelse Norges særlige natur- og energibetingede interesser har forfatterens opmærksomhed. Feldbæks fokus på nationale identiteter og skillelinien 1772 får karakter af en historisk reduktionisme, der bliver hovedkomponenten i hans konstruktion af reformperioden som skabt indefra.

Og for det andet: Den norske kritik af helstatens politik var *ikke* – efter min mening og vistnok heller ikke fuldt ud efter Feldbæks – i sin kerne national. Jeg mener, at den udsprang af modsat

rettede interesser i moderniseringspolitikken. Herman Wedel-Jarlsbergs kritik (blandt andet s. 335-338) var ikke mindst affødt af hans sociale indignation over den danske regerings nonchalante behandling af de sultende fyrede arbejdere fra Kongsberg Sølvværk. Savnet af en norsk bank hæmmede finansieringen af norsk udenrigshandel, og den store norske samhandel med England – f.eks. det norske handelspatriots ønske om at importere britiske tekstiler og maskiner som returfragt på tømmereksporterende tonnager – bevirkede, at Norge havde andre kommercielle interesser end Danmark. Det samme galdt bjergværksdriften, hvor et samarbejde med svenskerne var givtigt. Universitetssagen er allerede omtalt. Summa summarum: I en analyse af forholdet mellem tvillingerigerne må moderniseringsprocessen spille en central rolle.

For nordmændene var 1814 et spørgsmål om at være regeret af helstatens Kongelov fra København eller deres egen mere demokratiske Eidsvoll-forfatning fra Stockholm. Da jeg som uvidende skoledreng første gang overværede 17. maj-festlighederne i Norge, spurgte jeg de selv i danske øjne eksalterede nordmænd, om det var befrielsen fra tyskerne, de markerede. Nej, svarede et par stykker, fra danskerne! Havde jeg dengang læst Feldbæks bog, havde jeg ikke spurgt så naivt. Og havde nordmændene læst den, havde de ikke svaret så frækt. Men sidste kapitel af firehundredårsnattens historie er næppe – heller ikke ifølge Feldbæk – skrevet endnu. De nationale identiteter er i Felbæks velskrevne værk bedre belyst end nogensinde. Men der er stadig dunkle punkter i rigsfællesskabet, som ligger og venter på deres historiker.

Dan Charly Christensen

1. Poul Enemark: »Motiver for nordisk aristokratisk unionspolitik. Overvejelser omkring kildegrundlag og tilgangsvinkler i unionsforskningen«, *Danmark i Senmiddelalderen*, red. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, Århus 1994, s. 171ff.
2. C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536*, IV:1, København 1870, s. 148f, 304 note 62. For oksetal i Gottorp se Poul Enemark: *Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede. Med særligt henblik på dansk okseeksport*, Århus 1971, I, s. 182.
3. Enemark 1971, I, s. 80f; Poul Enemark: »Tolden er nobel og nobels værd'. Toldhistoriske aspekter omkring en retssag i 1548«, *Zise* 1983, s. 103f.
4. Karl Knutsson besegler unionsakt af 9. juli 1438 (*Den Danske Rigslovgivning 1397-1513*, udg. Aage Andersen, København 1989, nr. 8). Karl Knutsson svensk rigsforstander 18. oktober 1438 se *Svenska Medeltidsregister 1434-1441*, utg. Sven Tunberg, Stockholm 1937, nr. 828; jf. Hans Gillingstam: *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden*, Stockholm 1952/53, s. 218ff, der desværre mangler i litteraturlisten.
5. Thelma Jexlev i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 5, s. 413-414.
6. Se f.eks. Poul Enemark: *Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunions epoke 1397-1521*, København 1979, s. 91f, 94f; jf. Laurens Akselsens brev til det svenske rigsråd i anledning af broderens død. Viborg 28. marts 1481 (*Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver*, utg. C.G. Styffe, Stockholm 1859-84, IV, nr. 50).
7. Se f.eks. Solveig Hoberg: »Kong Hans og nordisk politik i perioden 1483-1498 med særligt henblik på forholdet til det norske rigsråd«, utrykt ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet 1998, s. 174.
8. Henry Bruun: »Kalundborgvidissen 1425 af Kalmarunionsbrevet 1397«, *Historisk Tidsskrift*, 11. rk. 6, 1960-62, s. 521-573.
9. *Den Danske Rigslovgivning 1397-1513*, nr. 2 (bemærk s. 27).
10. Se Michael Linton: *Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde. Studier i Kalmarunionens förhistoria*,

- Göteborg 1971, ekkurs s. 302-312 om brug af papir og pergament, jf. s. 295 punkt 28 i instruktionen til Erik.
11. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, IX, nr. 151 (Erik Nielsen Gyldenstjerne på Gotland); *Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus*, udg. J.R. Hübertz, I, København 1845 nr. 17 (Erik Nielsen kvitterer for byskat modtaget på kong Eriks vegne). Om Gyldenstjernernes godsinteresser i Livland se Hain Rebas: *Infiltration och handel. Studier i senmedeltida nordisk Balticumpolitik i tiden omkr. 1440-1479*, Göteborg 1976, s. 52-86, der desværre mangler i litteraturlisten.
  12. *Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark*, udg. Anna Hude, København 1897/1971, nr. 2 s. 8.
  13. Beata Losman: *Norden och reformkoncilierne 1408-1449*, Göteborg 1970, s. 137, 141f.
  14. Poul Enemark: »Peder Nielsen Gyldenstjerne til Ågård og hans sønner«, *Festskrift til Troels Dahlerup på 60-årsdagen 1985*, red. Aage Andersen, Per Ingeman og Erik Ulsig, Århus 1985, s. 160.
  15. Kalmar unionsprogram 1476: *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medievalis*, 2. række, udg. William Christensen, København 1929, nr. 3903; Gottfrid Carlsson: *Kalmar recess 1483*, Stockholm 1955.
  16. *Sverges traktater med främmande magter*, utg. O.S. Rydberg, III, Stockholm 1895, nr. 522b.
  17. Carlsson: *Kalmar recess 1483*, bilag s. 61-71.
  18. Jens Peter Sørensen: »Oprørsretten som politisk instrument i kampen mellem kongemagt og aristokrati 1476-1505«, *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*, red. Svend Erik Green-Pedersen, Jens Villiam Jensen og Knud Prange, Århus 1983, s. 77-92.
  19. Hugo Yrwing: »Sten Sture, Ivar Axelson och unionsfrågan 1471-1484« *Scandia*, 34, 1968, s. 154-156. Kai Hørby i (*Gyldendals*) *Danmarkshistorie*, 2,1, København 1980, s. 218 anfører synspunktet som en formodning. Yrwings opfattelse hænger på en fejltolkning af §34 i Kalmaraftalerne 1482 (se Enemark 1979, s. 95), jf. Carlsson: *Kalmar recess 1483*, s. 67.
  20. Hoberg 1998, s. 61-66, jf. *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medievalis*, 2. række, nr. 5300.
  21. Om Baltikumpolitik se f.eks. Hain Rebas: »Högadlig intressepolitik, slaget på St Jörgensbjerg och Köpenhamnstraktaternas 1441«, *Scandia*, 43, 1977, s. 136-184; Hugo Yrwing: »Baltisk intressepolitik och den nordjydskas bonderesnningen 1441«, *Scandia*, 45, 1979, s. 205-222; Poul Enemark: »Christian I's vej til Sveriges trone«, *Historie*, 1996, s. 1-55; Marian Biskup: »Sveriges plats i Jagellonernas politik kring sekelskiftet 1500«, *Scandia*, 45, 1979, s. 223-264.
  22. Svend Aage Hansen: *Adelsvældens grundlag*, København 1964, s. 240.
  23. *Historisk Tidsskrift*, 98, 1998, s. 406 og 410.
  24. Gunner Lind i *Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres i Odense 1984*, III, Odense 1986, s. 94.
  25. Når forfatteren undrer sig over, at bønderne ikke som i Norge indkaldes til stændermøderne, hænger det sandsynligvis sammen med, at de danske fæstebønder blev opfattet som repræsenteret af kongen, adelen og gejstligheden (s. 22f, 72, 77 og 97).
  26. J. Lindbæk (udg.): *Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie*, I, København 1903-04, s. 1-3.
  27. Aksel E. Christensen: »Det danske stændersamfunds epoker«, *Danmark, Norden og Østersøen. Udvalgte afhandlinger*, København 1976, s. 272-76.
  28. Men ikke som i Norge ved, at krongods efterhånden gik videre til embedsmænd eller – ved selvejkøb – til bønder (s. 147-150).
  29. Henrik Pedersen: *De danske landbrug fremstillet på grundlag af forarbejderne til Christian Vs Matrikel*, København 1928/1975, s. 360.; Rigsarkivet, Rkt. 313-5-6 (Hartkornsekstrakt for proprietærgodset 1714-19); Rkt. 313.27-28 (Div. Hartkornstabeller 1690-1832).
  30. (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 1998, s. 92-94.

31. *Danske Samlinger*, 2. række V, 1876-77, s. 140; smst., 2. række VI, 1877-79, s. 63.
32. I øvrigt giver de norske registranter fra 1661 (udg. af Rolf Fladby) mulighed for at studere ekspeditionstiden i kancelliet. Der har heller ikke været tale om nogen konstant stigende strøm af ekspeditioner før 1660, det gælder begge riger. Tim Knudsen og Ditlev Tamm (red.): *Dansk forvaltningshistorie*, I, København 1999, kap. 2-4.
33. *Bol og by*, 1985, s. 21-58; jf. J. De Vries: *Europe in an Age of Crisis, 1600-1750*, Cambridge 1976, s. 58f.
34. (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 77, s. 96-98.
35. Ole Feldbæk: Den lange fred 1700-1800, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 9, København 1990; Ole Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, bd. 1-4, København 1991-92.
36. Ingrid Marcussen: »Konfirmationsforordningen af 1736«, *Uddannelseshistorie*, 1986, s. 95-117.
37. Ingrid Marcussen og Vagn Skovgaard-Pedersen: »Læseindlæring og læsebehov i Danmark ca. 1550- ca. 1850«, *Ur Nordisk Kulturhistoria, Läskunnighet och Folkbildning före Folkskoleväsenet*, Jyväskylä Yliopisto, Jyväskylä 1981, s. 13, 72.
38. Jeg finder Ole Feldbæks karakteristik af Sneedorff misvisende, når han hævder, at Sneedorff i *Den patriotiske Tilskuer* skulle have valgt adelsmanden som det talerør, han sympatiserer med. Som jeg læser Sneedorff, er pointen netop, at alle fire stænder kan, og i skriftet rent faktisk beviser, at de kan, udvise patriotisk adfærd i kosmopolitisk forstand. Patriotismen forener stænderne i indbyrdes harmoni, hvor de uden dette forenende ideal ville bekæmpe hinanden. Skildringen af bonden som patriot var ikke konservativ (Ole Feldbæk, s. 155), men ny og provokerende – og hentet fra den europæiske Oplysning, jfr. min bog *Det moderne Projekt. Kultur og Teknik i Danmark Norge 1750-(1814)-1850*, København 1996, s. 134.
39. Tyge Rothe: *Om Indfødsretten – til hvo der vil dømme om den, og hvo der vil nyde got af den, 1777*. Rothe var rig og uafhængig (og persona non grata) af Guldbergstyret og turde derfor på tryk håne regimet for dets lefleri for folket. Joh. Chr. Fabricius: *Über die Volksvermehrung, insonderheit in Dänemark*, 1781, s. 192-201; Anonym [Frederik Buchwald]: *Cahier auf meinem Portefeuille*, 1781; Chr. Oeder: *Rüge einer Zudringlichkeit. Antwort auf I.C. Fabricius' Zudringlichkeit, etc.*, 1781; Georg Bryun: *Prüfung der Gedanken des Herrn J.C. Fabricius' Über die Volksvermehrung*, 1782.
40. Jette Kjærulf Tuxen: »Den danske civile centraladministrations embedskorps 1766-1797. En analyse af dets sammensætning«, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 16, 1975. Feldbæk anfører skriftet i sin litteraturliste, men anvender ikke undersøgelsen.
41. Feldbæks tolkning ligger i forlængelse af den del af dansk historieskrivning, der efter 1864 understregede det nationale modsætningsforhold mellem tysk og dansk-norsk. Edvard Holm skriver således i *Danmark-Norges Historie*, bd. 5, København 1905, s. 255: »Et Træk ved Styrelsen i den Guldbergske Tid, der stedse fremhæves til Ros for den, er som bekjendt den Lyst, der dengang viste sig til at lægge Vægt paa det nationale danske (eller dansk-norske Element). Arbejdet herfor staar for os som en nødvendig Kamp imod en Overvægt af udenlandske Elementer, af hvis Udfald i ikke ringe Grad vort Folks nationale Fremtid afhang.« Alligevel er Holm langt fra at tildele Indfødsretten den prominente plads i Danmarkshistorien. Feldbæk gør. Heller ikke Aage Friis: *Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh-Guldberg*, København 1899, giver loven om indfødsret første prioritet, men hæfter sig – ligesom Edvard Holm – ved det omvendt proportionale forhold mellem nationalisme og reformpolitik under Guldbergstyret. Svend Cedergreen Bech derimod ser i sin *Oplysning og Tolerance 1721-1784, (Politikens) Danmarks Historie*, bd. 9, København 1965, s. 515-520, Guldbergstyrets lov som »et veltilrettelagt propaganda-nummer beregnet på at øge hoffets magt« (s. 519).
42. A.P. Bernstorff til Ditlev Reventlow I.

- juni 1776. Aage Friis: *Bernstorffske Papirer i Tiden 1732-1835*, bd. 3, København 1913, s. 476f [min oversættelse, DCC]. Feldbæk kender naturligvis kilden.
43. Aage Friis: *Bernstorfferne og Danmark. Bidrag til den danske Stats politiske og kulturelle Udviklingshistorie 1750-1835*, København 1903, s. 252-259. Anton Hübner og Peyrembert kunne nævnes som tilsvarende eksempler.
44. Claus Bjørn: »Den jyske proprietærfejde. En studie over godsejerpolitik og bondeholdninger omkring 1790«, *Historie*, ny række XIII, 1979-81, s. 5.
45. Feldbæk fremhæver de danske ekspeditioner som et nationalt bidrag til den europæiske oplysning (s. 156), men paradoksalt nok negligerer han den modsat rettede og langt vigtigere trafik næsten totalt.

Storhandelens tid i dansk søfart

Af Søren Bitsch Christensen

Ole Feldbæk: *Dansk søfarts historie*, bind III: *Storhandelens tid 1720-1814*. Red. Ole Feldbæk m.fl. (Gyldendal, 1997). 224 s., 388 kr.

Dette glimrende bind af den fortjenstfulde serie om dansk søfarts historie adskiller sig på ét væsentligt punkt fra dets forgængere: Der har stået en mere omfattende forskning til rådighed for forfatteren. Det er iøjnefaldende, at der findes næsten fuldt dækkende kvantitative studier over såvel de vigtigste sejlruiter som skibsflåder. Feldbæk har kunnet trække på egne resultater og på studier af Dan Andersen og Erik Gøbel, hvad angår udenrigssejladserne, og på Monrad Møllers, hvad angår indenrigssejladserne og den kongerigske provinsflåde, samt på forskellige lokalstudier af slesvigske forhold. Kun for Københavns skibsflåde mangler endnu en samlet redegørelse. Feldbæk har også draget nytte af Hans Chr. Johansens database over den indenrigske sejlads i 1787 og har desuden hentet god støtte i sammes talrige, internationalt perspektiverede studier over besejlingsmønstre og varetransport i anden halvdel af århundredet. I det hele taget er bogen kendetegnet ved en frugt-

bar udnyttelse af store mængder litteratur.

Derved er opgaven på én og samme tid blevet gjort nemmere og vanskeligere. Baggrundsstoffet har været tilgængeligt, om end omfattende; men kravet om syntese og analyse er derved automatisk blevet større. Feldbæks væsentligste opgave har derfor bestået i disponeringen og i at fastlægge og fastholde en overordnet forståelsesramme for dansk søfart i 1700-tallet. Hans løsning er kompetent og overbevisende; men også lettere traditionel. Men det kan næppe bebrejdes ham. Dette værk er kulminationen på de sidste to-tre årtiers store fremskridt i forskningen, og det afspejles, hvilket er helt naturligt. Rammen er ganske præcist det, der loves, nemlig *søfartshistorie*: med vægten lagt på skibsflåder, varer, ruiter, statslig politik og internationale forhold med et overordnet erhvervsøkonomisk sigte.

Alternativer byder sig ellers til, først og fremmest i form af *maritimhistorie*, hvis der hermed tænkes på en bredere defineret skildring af skibsfarten som del af et maritimt miljø. Hvor det skib, der stikker til søs, blot ses som kulminationen på en erhvervs- og socialstruktur,